

95398917-1	09/2025	מקור ראשון - שבת	עמוד 26	1	24.4x30.25
מאגנס - הוצאת ספריהמכתב של סלומאה - מאת רם בן שלו - 25910					

אותיות פורחות :

בשמאל: שמואל בן־שלום ולצידו אחותו סלומאה, טרמפול 1936 מתוך הספר

אותיות פורחות

גלגוליו של מכתב שכתבה אישה יהודייה למשפחתה בתל־אביב, הופכים למסע אישי ולאומי ויוצרים ספר שעוסק לא רק בשואה עצמה אלא גם בשיח המשתנה סביבה בישראל ובגרמניה / עופר חן /

מבט שטחי על הספר שלפנינו עשוי ליצור רושם מוטעה כאילו עניינו במסע אישי ומשפחתי של הכותב, בעקבות מכתב נשכח שכתבה דודתו בסמוך לרציחתה בשואה. כל זאת ברוח המוכרת של ספרות הדור השני, המתארת מסע אישי־רגשי בניסיון להתחקות אחר שורשי המשפחה וקורותיה בתקופת השואה. ואולם ספרו של ההיסטוריון פרופ' רם בן־שלום מתייחד לא רק כיצירה ספרותית של הדור השני, אלא אף בתחום חקר השואה והשלכותיה ההיסטוריות, התרבותיות והפסיכו־חברתיות.

הסיפור נפתח בממד האישי, בחיפוש שגרת במרשתת אחר פרטים שטרם נודעו על קורות האב והמשפחה; במפתיע מתגלה לבן־שלום כי מכתב שכתבה דודתו, סלומאה אוכס לבית לופט, שנחשב לפריט כמוס ואישי של אביו, היה ידוע ומוכר, ונזכר לא אחת במסגרת השיח החברתי והתרבותי בגרמניה בשנים שלאחר המלחמה.

המידע המפתיע מערער את הסיפור המשפחתי המוכר שלפני סלומאה ייעדה את מכתבה למשפחתה בתל־אביב, וכי הוא אכן הגיע לידי אחיה שמואל בן שלום (לופט), חתום בקופסת מתכת, בתום המלחמה. במכתב מתארת סלומאה את שאירע לה מרגע שביעלה, דוד אוכס, נלקח ממנה, דרך מציאת גופתו ושיברון הלב שנתלווה לכך, וכלה בקורותיה בגטו טרנפול ובמחנה העבודה שלצידו. המכתב, שנכתב על רקע הבנתה של סלומאה כי סוף המחנה לבוא וגורל יושביו נחרץ, נחתם בקריאה לנקמה ועשיית צדק.

המכתב של סלומאה רם בן־שלום מאגנס, 380 עמ'

ד"ר עופר חן הוא חוקר במכון לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב

אולם לצד הממד האישי והפרטי, ניכר כי המכתב נכתב מתוך מודעות היסטורית ברורה ומתוך בקשה מוצהרת של סלומאה להדהד ולהפיץ את עדותה. חשיבותו ההיסטורית נובעת, בראש ובראשונה, מהעובדה שהכותבת מתייחסת בפירוט לתהליכים המרכזיים בהתערערות מצב היהודים: היא מתארת את המעבר לגטו; את עבודות הכפייה; את האכזריות שהתלוותה לאקציות; את רמותם ואורחותיהם של אנשי היודנראט; ואת השחיתות והניצול הכלכלי של הקורבנות בטרם רציחתם, זאת לצד גילויי עזרה והגנה של מיטיבים פולנים ואף גרמנים.

אטיאט מתחוורת לבן־שלום התהודה הרבה שהמכתב זכה לה בגרמניה במהלך השנים, שהעיתקים ממנו נעשו כבר בימים הסמוכים לכתיבתו. בעקבות המידע המפתיע יוצא הכותב למסע בלשי סוחף לחשיפת גלגולי המכתב, קורותיו והמשמעויות שנודעו לו.

הופץ לשבויים הגרמנים

ההיסטוריון היהודי־גרמני־אמריקני, ג'ורג' לחמן מוסה, טען כי גדולתו של היסטוריון איננה נמדדת במידת הבנתו את העבר בלבד אלא בעיקר "ביכולתו להזדהות עמו, לחדור מתחת לעורו כביכול, ולראות את העולם מבעד לעיניים של שחקניו ומוסדותיו". דומני כי הגדרה זו הולמת להפליא את תיאור המסע המורכב שערך בן־שלום אחר השימושים השונים שנועדו במכתב בשמונים השנים שחלפו ממועד כתיבתו ועד ימינו ממש. הוא אינו מתחקה רק אחר זהות המעתיקים השונים, אלא בעיקר אחר המניעים והמטרות שהדריכו אותם, ואחר הפרשנויות וההתייחסויות השונות שלהן זכה המכתב, על רקע השיח ההיסטורי־תרבותי המשתנה סביב השואה מלחמת העולם השנייה, בישראל ובגרמניה. במסעו הייחודי מדלג בן־שלום בין עבר להווה, בין האישי והמשפחתי להיסטורי והכללי, ובין שיח האשמה לשיח הקורבנות בגרמניה בשנים שלאחר המלחמה, ולשיח המורכב של בני הדור השני והשלישי המתקיים בה כיום.

מורכבות היצירה משתקפת במבנה הרב־שכבתי שלה, המקיף היבטים שונים ומגוונים לא רק בתוך לדות השואה ומלחמת העולם השנייה עצמה, אלא דווקא במעברים הבינ־דוריים; החל מתיאור החוויות האישיות וההשלכות הפסיכולוגיות של בני הדור הראשון – הניצולים בישראל והרוצחים בגרמניה; עבור לתהייה ולחיפוש אחר "האמת המשפחתית" של בני הדור השני, בישראל ובגרמניה, והתמודדותם עם המורכבות עם הגילויים השונים שנחשפו בפניהם; וכלה בשיח החברתי וההיסטורי המתקיים בשתי החברות, וביניהן, אז ועתה.

אם לתאר בקצירת האומר את המבנה המורכב והמתפתח של היצירה, נאמר כי הממד הראשון עוסק בסיפור האישי־משפחתי של האב. בתקופה שלפני השואה, המשפחה מצטיירת כמי שמקיימת שילוב הרמוני בין מורשת יהודית מודעת ומיוחסת, ובין השכלה ותרבות כללית. משם אנו ממשיכים לקורות המשפחה בשואה ולסיפור ההישרדות של האב, על השלכותיו המיידיות וארוכות הטווח: ההתמודדות עם אובדן המשפחה, משבר האמונה ושאלות תכליתיות; הקיום; ההגירה לארץ והקמת משפחה בצל "הזיכרון והשכחה" כלשונו של אהרן אפלפלד; הקשר הנמשך עם המצילים ותחושת המחויבות הבלתי־נגמרת כל־פיהם; והשיח החברתי עם ניצולים אחרים, המתקיים בממד אחר ובשפה אחרת, המובנת להם בלבד.

הממד השני הוא של הכותב עצמו, המתייחד לא רק בהיותו בן הדור השני, החש על בשרו את הנוכחות הנאלמת של השואה בחיי המשפחה, אלא בהיותו היסטוריון המשכיל לחבר את המקרה האישי־פרטי אל ההיסטורי והכללי־חברתי.

הממד השלישי מתייחס לאזכורים הראשונים של המכתב, בימים הסמוכים לכתיבתו. בן־שלום מצביע

על הרמוניות והמוסדות שמצאו במכתב של סלומאה אמצעי להשגת מטרם, ומיטיב לעמוד על המניעים האישיים, התועלתניים והמערכתיים שלהם. האחר הוא קצין בצבא האדום שפעל ברוח הקריאה לנקמה של איליה ארנבורג, אשר במסגרת כתובותיו ב"הכוכב האדום" ניצח על התעמולה הסובייטית במהלך שנת 1943. הודות למעמדו ולחשיבותו השכיל ארנבורג, שנודע ברגישותו לגורל ולסבל היהודי, להצביע על הסכנה הנאצית ולהמריץ את הלוחמים בגרמנים, ולשם כך הוא רתם גם את המכתב.

שימוש אחר במכתב נעשה בידי דמויות מרכזיות בארגוני השבויים הגרמנים בברית המועצות, כמו "הוועד הלאומי למען גרמניה החופשית", שפעל אם משיקולים תועלתניים־אישיים ואם כחלק מתהליך הדה־נאציפיקציה, כאשר השימוש במכתב נועד לה מחיש למי שעדיין היססו בנוגע ליחס הראוי לנאציזם, את פשעי המשטר שבשמו נשלחו לקרב.

הממד הרביעי מתייחס למורכבות שיח השואה ומלחמת העולם השנייה בגרמניה החל מראשית שנות החמישים, אשר נטה לעמעם את פשעי הנאציזם, לטהר את הוורמאכט מהשתתפות בפשעי מלחמה, ובעיקר להדגיש את הסבל הרב שחווי הגרמנים בשנות המלחמה, לצד התמודדותם המורכבת של בני הדור השני עם מעשי הוריהם בתקופת המלחמה.

מהי נקמה, מהו צדק

אולם מעל לממדים אלו, הארוגים זה בזה כמעט שהאמן, חופף ממד אחר, שראשיתו בחתימת מכתב של סלומאה המצווה על נקמה ועשיית צדק. כתמונת־ראי למעברים שעורך המחבר בין זמנים ומקומות, משתנה גם משמעותה של הנקמה ומשתנה משמעותו של הצדק, הן במישור האישי־הפרטי והן במישור ההיסטורי הכללי.

סגנון הכתיבה משרת את מורכבות היצירה. בר־גישות של היסטוריון ובמיומנות של סופר, משכיל בן־שלום להעביר את הקורא בטבעיות בין הממדים השונים והמורכבים של הסיפור, תוך שהוא משלב היסטוריה, ספרות ופסיכולוגיה – הן אישית והן חברתית – וחושף בפני הקורא את נבכי נפשם, את חוליות שותיהם האנושיות ואת גדולתם התרבותית והאנושית של הגיבורים ושל המשפחות, החברות והמוסדות שא־ליהם השתייכו. מעברים אלו לא רק שאינם קוטעים את הרצף הרעיוני, אלא מעצימים את חוויית הקריאה. לשיאו הספרותי והתרבותי־היסטורי מגיע הספר דווקא בחתימתו. באמצעות שימוש ייחודי בכלים דוקימנטיים, משכיל בן־שלום לאחד את שלל הממדים המרכיבים את הספר – זמן ומקום, יחיד וחברה, ישראל וגרמניה – למפגש מחדש של ניצור לים ורוצחים, על רקע מציאות ימינו. מפגש מחדש זה לא רק מבטא הבנה של בן הדור השני לדמות המיוסרת של בני הדור הראשון, אלא בעיקר מציע פרשנות סובלימטיבית ומזככת לצוואתה של סלומאה על נקמה ועשיית צדק.

השילוב הרב־ממדי והכתיבה הבהירה והקולחת, הסוחפת את הקורא בנשימה עצורה כבר מעמודי הספר הראשונים, הופכים את המכתב של סלומאה לאחד הספרים החשובים, המרתקים והמיוחדים שכתבו על תולדות השואה בשנים האחרונות. ●